

tot tüntettek el a második világháború idején. A prágai egyetem 1654-től 1918-ig a Károly-Ferdinánd nevet viselte. 1882-ben az egyetemet cseh és német részre osztották, ami tükröződött a hallgatók összetételében is.

Az egyetem legrégebbi katalógusai 1752-ből, ill. 1754-ből származnak. A katalógusokat az ún. intézményi tanulmányi igazgatók, ritkábban az egyes karok professzorai vezették. A katalógusokat évfolyamonként tartották nyilván, amelyek a hallgatók alapvető személyes adatait (név, családnév, esetenként nemzetiség, születési hely, tanulmányi előmenetel szemeszterenként) tartalmazták. 1848 után törvény, 1850 után pedig az iskolai rendtartás is pontosította a katalógus-vezetés módját, ily módon több információt tartalmaztak az egyes diákokról (életkor, vallási hovatartozás, lakóhely, születési hely, az apa neve, hivatása, lakhelye, ösztöndíja, látogatott előadásai...), mindez német nyelven, szemeszterek szerint történt. A kutatást nehezíti, hogy a katalógusokból nem lehet kiszámolni, hány hallgató végezte el sikeresen az egyetemet. Az 1850 előtti időszak hiányzó adataira közvetett forrásokból nyert információk utalhatnak (pl. a zsidó lakosságra vonatkozó 1723 és 1811 közötti népszámlálási adatok).

A zsidó lakosság körében nagyra becsülték az orvosok szakértelmét. 1781 előtt a zsidó származású diákok itáliai és német egyetemeken tanulták ki az orvostudományt. A prágai egyetem orvosi karának első zsidó származású anszolvence Beer Joss volt, aki 1784-ben iratkozott be és 1788-ban végezte el az egyetemet. Az orvostudomány mellett a jog képezte az érdeklődés tárgyát. A prágai egyetem elsőként végzett zsidó származású jogásza Raphael Joel volt, akinek doktorrá avatása 1790-ben óriási társadalmi ellenállásba ütközött és csupán egy hónap késéssel, a kormányzáság közvetlen beavatkozása révén valósulhatott meg.

Kimerítő információkat nyújt a karok hallgatóinak összetételéről az 1850-1851-es tanévben kezdődő ötéves intervallumról vezetett katalógus: pl. a bölcsészettudományi karon az őszi félévben 66 hallgatóból 7 zsidó származású (10,61 %), az orvostudományi karon 319 / 46 (14, 42 %), a jogi karon 766 / 25 (3, 26%) tanult. A katalógusok adatai egyértelműen bizonyítják, hogy a zsidó lakosság érdeklődési körében a jogi és az orvosi kar állt, amelyeken a zsidó hallgatók száma folyamatosan emelkedett. 1848-1849 után megkezdődött a zsidó lakosság egyenjo-

gúsítása. A német nyelv mellett cseh nyelven is folytatható az oktatás, továbbá zsidó származású professzorok is taníthattak az egyetemeken és már nem csupán héber nyelvet.

Figyelemre méltó a zsidó hallgatók szociális státusza is. Míg a keresztény diákok a katalógusok szerint a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből kerültek ki, addig a zsidó származású diákok nagy része a kereskedők fiából állt össze, a legkisebb számban pedig a rabbik és a tanítók gyermekei képviseltették magukat.

A prágai egyetem zsidó hallgatóinak nagy többsége Csehország területéről és főként Prágából származott, ezt követte Morvaország, Magyarország (főleg a mai Szlovákia területéről), ritkábban Bécs, ill. Németország.

A kutatást nehezítette az anyakönyvek, katalógusok és más források hiányos volta, de a kutatási témával kapcsolatban számos újabb vizsgálati módszer is felmerült, pl. a tanulmányozott helyzetnek más, külföldi egyetemekkel való egzakt módon megvalósuló összehasonlítása is.

Császári Éva

Dobrudzsai németek (1840 – 1940) – történeti képen és irodalmi metszetben

Sallanz, Josef: 100 Jahre zwischen Donau und Schwarzem Meer; Andrea Schmidt-Rössler: Die evangelischen Gemeinden in der Dobruzscha; Susanne Clauß: Zum Gedächtnis einer „vergessenen deutschen Minderheit“; Thomas Schares: Eine Reise in die Dobruzscha mit dem Roman „Der Büffelbrunnen“ von Adolf Meschendörfer. = Spiegelungen. 9. Jg. 2014. 1. No. 19-80. p.

A sokáig alig is számon tartott dobрудzsai német szóróvány-kolónia az erősebb létszámú Krimi-félsziget környéki és besszarábiai németek kirajzásából jött létre. Ezek sem sokkal korábbi keletű etnikai szigetek: az oszmán hatalomtól elhódított régiókba a cárok a 19. század első éveiben, illetve az 1810-es évektől fogadtak földművelő német telepeseket, akik két-három nemzedék alatti vagy későbbi szaporulatának feleslege

keresett helyet magának déli irányban, a Fekete-tenger melléki térségben a Duna-delta alatt. Lényegében csak átkeltek a folyón. A multietnikus, bár meglehetősen gyér lakosú Dobrudzsa (az ókori „Scythia Minor”, majd a középkori Bolgár Birodalom része) akkor még az oszmán hódoltságához tartozott. Felszabadulása az 1878-as berlini szerződéshez kapcsolódik, s akkor zömmel, az 1912/13-as balkáni háborúkat követően pedig egészében Románia része lesz. Eredetileg egy keskeny déli sáv az önállóvá lett Bulgáriához tartozott, idáig azonban a német betelepülés csak elenyésző részben hatolt be. Az orosz nacionalista belpolitika tetőzése (eredeti telepés-kedvezmények megnyirbálása, kulturális oroszosítás) újabb lökéseket ad a kirajzásnak az 1870-es, majd az 1890-es években. A Harmadik Birodalom „népességpolitikai” kalkulációiban ez a telepés kisebbség is „fenntarthatatlannak” minősül, és 1940-ben a Molotov-Ribbentropp paktumhoz időzítve, Romániával kötött megállapodás alapján megszervezésre kerül a kivonásuk – egy időben a besszarábiaiakéval és a bukovinaiakéval. A kivont létszám 15 ezer körüli nagyságrendet képviselt, ami a századeleji amerikai kivándorlással már lecsökkent számú népességet jelentette.

Az északról történő áttelepedés kezdetben elszórt egyedi próbálkozások talaján és később is mindennemű átfogóbb szervezettség nélkül folyt gazdátlan területek, irtások birtokba vételével. A Porta csak később látott neki némi szabályozásnak. Az első pionírok török vagy arumén falvak szélén telepedtek meg, önálló települések csak később alakultak ki. A román időszakban esetenként bojárrok fogadtak újabb telepeseket. Régióközpontjuk Konstanca még igencsak vidékies városa volt. Egymástól gyakran távol eső településeiken évtizedekig egymástól is elszigetelten éltek és munkálkodtak. Sokáig megoldatlan maradt az új nemzedékek iskoláztatása: a téli időszakokban egy-egy tájékozottabb paraszttól sajátították el a betűvetés, a számolás készségeit. Rendszeresebb oktatás – nagyobb létszámú helyeken – utóbb a templomhoz, imaházhoz kapcsolódóan folyhatott. A román politika idő múltán, párhuzamosan az övezet román etnikai feltöltésével, bevonta a régiót az állami iskolahálózatba, ám ez egyáltalán nem kedvezett az anyanyelvű oktatásnak. A román iskola párhuzamában végképp a parókiára maradt az anyanyelvi foglalkozás.

Ami a hitéletet illeti, az egyharmad résznyi római katolikus népesség az oszmán korszakban a ruszei székhelyű nikápolyi püspökség, később pedig a bukaresti érsekség, a döntően lutheránus vallású többségé a besszarábiai eredeteken keresztül pedig mindvégig Berlin alá tartozott. A lutheránusok égisze alatt létesült 1892-ben Konstancában egy jelentős küldetést betöltő német magániskola. A népesebb központokban idővel néhány nagyobb templom is felépült, a települések zömét illetően azonban a kívül-belül szerényen kialakított imaház volt jellemző. A közélet visszamaradottságára jellemző adat: a földművelő lakosság első telepés szövetsége csak az I. világháború előestéjén, 1913-ban alakulhatott meg, melynek tevékenysége a háború után nyert nagyobb lendületet.

Románia hadba szállása 1916-ban az antant oldalán súlyos zökkenőkkel járt együtt a dobrudzsai németek számára: a települések vezetőit a központi hatalmak állampolgáraival együtt internálták, betiltották az anyanyelv használatát, állami felügyelet alá helyezték a konstancai iskolát, a német telepés közvagyonot zár alá vették mint „német birodalmi” tulajdont. A visszasságoknak az övezet német-bolgár-török megszállása vetett véget. A végső német vereséget követően a telepés-ellenes intézkedések szerencsére nem ismétlődtek meg. A dobrudzsaiak végül is egyenesen nyertek a győztesek oldalán álló román állam területi gyarapodásával: „közös fedél” alá kerültek az új Nagy-Románia milliós léptékű (erdélyi, bánági, bukovinai, besszarábiai) népességével, utóbbi vonatkozásban még a gyökereikhez is visszatalálva. Az erdélyi szászokkal egyébként a román-magyar határon át már korábban is érintkeztek: hozzájutottak a szász sajtóhoz, találkoztak a szász polgárság gazdasági, turisztikai stb. érdeklődésével. Helyi szervezetük mindinkább megerősödve 1931-ben csatlakozott a romániai németek országos szövetségéhez. Létrejött helyi sajtójuk, megindult kulturális megszerveződésük.

*

Nagyobb „felvirágzás” azonban így sem jutott osztályrészül a telepéseknek. Egyre többen föld nélkül maradtak, nehezedtek az eszközbeli feltételek. Mindinkább osztották az anyaországba történő visszatelepedés elképzelését, ami már közvetlenül a háború után felmerült. A nemzeti-

szocialista hevületű birodalmi propagandának helyi korifeusai segítségével Dobrudzsában végképp nem sok erőfeszítésébe került a lakosság felkészítése a szülőföld elhagyására. Ezt mindvégig ellenezte a bukaresti érsekség, mert ragaszkodott katolikusaihoz. Kisebbségi körök egy része is féltette „népiségi” bázisát, s felvetették, hogy a dobрудzsaiakat telepítsék át Erdélybe, ebből viszont a szászok nem kértek. Végül maradt a visszafogadás a Birodalomba. A régóta érlelődő szándék határozottságát példázta egy másfél ezres csoport kiutaztatása már 1938/39-ben, melyet a legrászorultabb családokból válogattak össze. A többiek – a tulajdonok cseréértékét számba véve és a faluközösségek egyben tartásának ígéretével – 1940 novemberében kerültek sorra. Településeik egyik napról a másikra kiürültek. Zimonyig hajóztak a Dunán, onnan vasúton jutottak tovább a Birodalom irányába, de a peremeken egy-két évet is vesztgeltek ideiglenes felvevő táborokban. Végállomásul a náci háborús vezetés első helyen a megszállt Lengyelországból kiszakított, félmagyarországnyi (1918-ig részben német fennhatóság alá tartozó) Warthegau körzetét jelölte ki valamennyi visszatelepítendő keleti-délkeleti német sziget kivont lakosságának a Baltikumtól a Balkánig, hogy megalapozzák a terület német etnikai jellegét a birodalmi terjeszkedés számára. A letelepítést a földönfutóvá tett lengyel parasztságtól elkobzott háztelkek, földek átruházásával kívánták eszközölni. A kedvezményezettek nem bánták, hogy falusi környezetbe kerülnek, nem is vágytak volna iparosodottabb, bel-német vidékekre. Az itt juttatott javak épp csak nem feleltek meg a veszteségek cseréértékeknek, és a faluközösségek egyben tartásáról szó sem volt. Az elhagyott hazát most már mint „elveszett paradicsomot” siratták. Azt is észre kellett venniük, hogy mások elvett tulajdonát kapják meg. Ráadásul a következő lépés a férfinép besorozása volt – a Wehrmachtba vagy éppen az SS-be.

1945 januárjában a keleti front visszafordulása nyomán sor került a helyben maradtak fejvesztett menekülésére nyugati irányban. Ha valakit a mozgósítás nem ért el idejében, éveket várhatott, mire az új Lengyelország határai közül kimehettek a többiek után. 2-3 ezer dobрудzsai németet viszont, akik Warthegau helyett cseh-morva földön nyertek reménybeli letelepedést, a helyreállított csehszlovák állam visszairányított Romániába, ám otthagytak portáikat addigra elfoglalták

a Dobrudzsa újbóli kettéosztását követő bolgár – román lakosságcsere (craiovai szerződés, 1940) menekültjei. Nekik innen kellett még egyszer útra kelniük anyaországi befogadásuk érdekében. A dobрудzsaiak természetesen most sem feltétlenül kerülhettek együvé. Warthegau menekültjei szükségképp szétszóródtak, jutott belőlük a leendő Kelet- és Nyugat-Németország különböző régióira egyaránt. Kisebb részük úgy gondolta: meg sem áll az amerikai kontinensig. Nyugat-német területen belül végül dél felé mozogtak, és legalább részben sikerült tömörülniük a Neckar-menti Heilbronn (Baden-Württemberg) környékén, ahol Heilbronn városa utóbb védnökséget is vállalt 1950-ben megalakított „honfi-szövetségük” (Landsmannschaft) fölött. Ebből az NDK-ban rekedt bő 2 ezer személy természetesen kimaradt. Az évtizedek során megfogyatkozó létszámmal már fenntarthatatlan egyesülés 1985-ben csatlakozott a hasonló besszarábiai szervezethez. Az Amerikába szakadtak vagy a Romániában rekedtek felszívódtak a tágabb gyökérkörű kisebbségi, majd a többségi környezetbe. Dobrudzsán belül 1989 rendszerváltása pillanatában még sértetlenül, esetleg ortodox átöröklésben megtalálható volt a kitelepült közösség egy-egy temploma. A temetők megőrzését jó ideig egy-egy tehetősebb visszalátogató csoport szponzorálta. A konstancai iskola visszakerült felekezeti tulajdonba, és találkozó pont jelleggel, könyvtárral stb. – az országosan is erősen megfogyatkozott romániai németiség „demokratikus fórumának” rendelkezésére áll. A területen 1989 után számlált „német” lakos azonban csak igen ritkán a volt telepes népesség maradéka.

A dobрудzsai németiség évtizedeken keresztül fáradozott a napi megélhetéséért, nem sok lehetősége volt a helyi művelődésre. Szellemi táplálékát a hitélet, a hozott népszokások, a népdal-örökség ápolása adta. A századfordulótól kezdve jut el körükbe egy-egy szebeni, bécsi kalendárium vagy újságpéldány. Az 1916/18. évi német megszállás katonai igazgatása, amely német újságot is kiadott (*Dobrudzsch-Bote*), váratlan alkalmat teremtett világuk első felmérésére (*Bilder aus der Dobrudzsch, Constanca, 1918*), amit hamarosan követett Paul Traeger, ugyanez időben terepszemlét tartó földrajzi író addig ismeretlen történeti dokumentumokkal megtűzdelt könyve (*Die Deutschen in der Dobrudzsch*, Stuttgart, 1922). Mindez azonban közkinccsé ott helyben nem

válhatott. A nagy-román éraban a közös tájékozódás szempontjából előrelépést jelentett a besszarábiai német lap kétheti Dobrudzsa-melléklete. Egy szűk értelmiség a román iskolázás jóvoltából azonban csak a kitelepülést közvetlenül megelőző időszakban jelent meg. A régió-közösség tudata maga paradox módon pedig az anyaországba visszatért telepes-emlékezet síkján, a visszapillantásban formálódott ki. Ennek dokumentálására évkönyv-sorozatával (*Jahrbuch der Dobrudschadeutschen, 1956-1977*) az, a még Bukarestben diplomázott honfitárs vállalkozott, aki az anyaggyűjtést (szövegdokumentumok, fényképek) már az óhazában megkezdte, és az anyag kimentését megszervezte (Otto Klett, 1910-1976). Egy reprezentatív válogatás később honismereti kézikönyv formában 1985-ben jelent meg (*Heimatbuch der Dobrudschadeutschen 1840-1940*). A gyűjtés utóbb fiatalabb munkatársak által hangzó-dokumentumként rögzített interjúanyaggal egészült ki, melyet archivált a Freiburgban székelő kelet-európai német néprajzi intézet (Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa). Folyamatos orgánumot a szövetség 1947-től adott ki (*Rundbriefe*, majd: *Der Dobrudschabote, 1977-2008*).

A különböző kiadványokban közölt vagy esetleg még nem publikus dokumentumok eleven tükrét adják az egykori dobrudzsai német létezés hétköznapijainak és ünnepi pillanatainak vagy éppen a viszontagságos befejezés küzdelmeinek, csalódásainak. Az emlékezés élő forrásai mára természetesen már elapadtak, új megismerés csak történeti kutatás keretei között remélhető. Az anyaországi vagy a romániai német germanisztika még messze nem merítette ki a témát, összefoglaló munkák még jó ideig nem várhatók.

*

*A dobrudzsai német telepes-élet korabeli megismeréséhez az erdélyi szász irodalom is hozzájárult Adolf Meschendörfer (1877-1963) brassói költő, író, nemzedékének vezető képviselője jóvoltából. Meschendörfer 1935-ben megjelent *Der Büffelbrunnen* („A bivalykút”) című önéletrajzi jellegű regényében ugyanis központi szerepet szán az arrafelé vezető útja során megélt tapasztalatának. Az I. világháború előtt játszódó cselekmény főhőse bras-*

sói illetőségű fiatal tanár, az író alakmása, akit történetesen a nászútja visz az immár tengeri fürdőhellyé fejlődő Dobrudzsába. Az ifjú pár szállása az erdélyi sörgyártásban élre törő após egy tehetősebb faluban megvásárolt parasztháza. „Bivalykút” magának a falunak a neve (török elnevezése szerint: Mangea Punar), csakhogy ezt a határában valóban létező, ősi itatóhelytől kapta, amely az elbeszélő szemében a táj egész történeti szimbolikáját is hordozza. A falu és a szűkebb-tágabb környék regénybeli leírása olyannyira valóságghú, hogy esetenként nemcsak jól behelyettesíthető a kései emlékezésekkel, de seregyeni tárgyyszerű nyomjelzőt is kínál a kései kutatás számára. A szerző minden bizonnyal, és pedig figyelő szemmel, valamikor, vagy többször is valóban bejárta a régiót. Az útleírászerű dokumentáció regénybeli értelmét viszont sajátos, a megírás vagy fogantatás idejére (1933?) valló szemléleti beágyazása adja meg.

Az utazó pár a sivár préri, legjobb esetben a színes-kaotikus keleti bazár megtapasztalására számít Dobrudzsában. Mindkettőt megtapasztalják, ám – a vegyes etnikai környezet alapvető ápolatlanságának, civilizációs visszamaradottságának diametrális ellentétéként – meglepően fedezik fel a német telepes falvak „kultúrfölényét”. A centrális európai haladottság előretolt bástyájaként jelen levő német erkölcs, szorgalom, igényesség szembeállítás a környezettel egyszeriben kolonialista színezetet ölt, ami 1914 előtti nézetben a feltörekvő, a magyar határokon át kelet felé kikacsintó szász burzsoázia reményeit vetíti ki a régióra, ahol egyébként vállalkozó kedvű magyar orvossal, vándorboltossal is találkozni. Ugyanez a kolonialista látásmód 1930 után, az újranyiladozó birodalmi német politikai perspektíva vonzásában pedig összekapcsolódik a német faji „küldetés”-tudattal, óhatatlanul érintkezve náci-ideológiai felhangokkal. A dobrudzsai német jelenlét ebben a szemléletben – szomszédos régiókkal egyetemben – szerencsés hídfőállás az áldást ígérő össznémet terjeszkedés számára, amivel ősi joggal újra birtokba veheti egykor gótok, gepidák és más germán törzsek által uralt végeláthatatlan délkeleti tájat. A gyakorlati politika akkoriban ezt már nem így látta, a keleti terjeszkedést az északabbra fekvő lengyelországi tengely mentén favorizálta. Hasonló germán „előzmények” színhelyeként egyébiránt Erdély is megjelenik a regény jó másfél ezer évre visszatekintő múltidézésében. A 19. századvégi, 20. századeleji szász értelmi-

ség egy részének germán folytonosságelmélete a maga csálhatatlanságában vetekszik a dáko-román kontinuitáselmélettel. Ennek erőteljes megnyilatkozása a szász fajtájának szenvedéllyel elkötelezett fiatal tanár látomásos beszéde a brassói Honterus-Gimnázium mindenkor városi eseménnyé szélesedő ünnepélyén. Az előidők fantáziavilágába merülő képzelet színterén mintha a dobrudzsai táj ősi tartozékaként bemutatott bivalykút maga is az egykori germán múltat idézné.

Komáromi Sándor

RESUME

Dániel GAZSÓ

An endnote definition for diaspora studies

The purpose of this paper is to provide an explicit definition of the diaspora concept. As the term diaspora has become more and more popular nowadays, its meaning has been stretched too far. To avoid conceptual confusion about this matter, the paper will summarize the development of scholarly discourse to establish criteria allowing the reader to distinguish diaspora from other types of macro-communities. The interpretative explanations of the constituent criteria of the present definition will show how diaspora studies contribute to the long awaited emergence of a framework for relating the global, the national and the local.

Eszter HERNER-KOVÁCS

Theoretical frameworks for the studies of diaspora politics

Governmental toolkit of diaspora engagement practices have proliferated in the past 20-30 years considerably. However, as academic research on diaspora politics has mainly focused on case studies, the theoretical frameworks for comparative studies have evolved only very recently. The paper summarizes these recent results of theoretical implications of diaspora politics, with special attention to two researches: Ragazzi's typology on diaspora politics based on a multiple correspondence analysis with a sample of 35 states, and Gamlen's study on the motivations of diaspora engagement of 70 countries.

Gabriella HERMANN

Diaspora politics. Different aspects of the concept and its lessons for the Hungarian research

In recent years, both politics, as well as social sciences have turned towards diaspora communities with renewed interest, although with little exception, few efforts have been made to synthesize the international scholarship of the last ten years and applying it for the Hungarian diaspora's political practices. With this article my purpose is to make one step towards this aim. The theoretical structure presented here does not focus on homeland or receiving country of the diaspora communities, but on the diaspora politics diaspora's political practices on its various aspects. Based on the theoretical approach of Michael S. Laguerre and Eva Østergaard-Nielsen, the numerous dimensions of diaspora politics are illustrated – where possible – by the practical examples of the triadic relationship between the Hungarian and other countries' governments and the Hungarian diaspora. Hopefully this approach will contribute to the further exploration of the Hungarian diaspora practices.